

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І ПОЗАЦЕРКОВНЕ РЕЛІГІЙНЕ ОБ'ЄДНАННЯ „ІСТИННО ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА” В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемам і перспективам діалогу між Православною церквою й Істинно православною церквою в умовах сучасних суспільних трансформацій, зокрема увага акцентується на історіософському аналізі особливостей відносин між названими об'єднаннями; робиться спроба прогнозу щодо їх перспектив, тенденцій розвитку в епоху постмодерну.

Ключові слова: Православна церква, Істинно православна церква, релігійне об'єднання, трансформація, тоталітаризм, криза православ'я.

Актуалізація проблеми. Наприкінці XIX – на початку XX ст. Російська Православна церква переживала гостру внутрішню кризу: ні раніше, ні пізніше дискусії про принципи організації і керівництва церковним життям не досягали такої напруги і такого розмаху. Люди розуміли, що від правильного вирішення наболілих питань залежить майбутнє церкви і церковної общини. Події, які відбулися після 1917 р., гостроти конфлікту з порядку денного не зняли, а значно його поглибили; багато проблем і сьогодні чекають свого вирішення.

Після встановлення радянської влади епохальне значення в реалізації світської держави й у формуванні нових відносин між Православною церквою і радянською владою мало прийняття 23 січня 1918 р. декрету «Про відокремлення церкви від держави і церкви від школи». Цим актом радянська держава конституювалась як світська держава. Релігія оголошувалась приватною справою громадян.

Декрет поставив церкву в дуже складне становище. Ні морально, ні матеріально, ні організаційно церква не була готова жити за новими правилами. У декреті не встановлювався, не обумовлювався жодний перехідний етап між старим і новим статусом церкви. Конфронтація між Православною церквою і радянською державою була неминучою.

У 1927 р. наступник патріарха Тихона місцеблюстителі патріаршого престолу (а згодом і патріарх) митрополит Сергій підписав декларацію, в якій закликав віруючих і духовенство активно підтримувати радянську владу. Декларація викликала неоднозначну реакцію як з боку православного духовенства, так і парафіян. Саме 1927 р. вважається роком виникнення Істинно православної церкви на чолі з митрополитом Йосипом (Петровим). Общини цієї церкви перейшли на нелегальне становище. Ми вважаємо, що головним чинником, своєрідною реакцією виникнення і становлення релігійного об'єднання Істинно православної церкви стало утвердження радянської влади і лояльне ставлення до неї Православної церкви. Частина парафіян Православної церкви, у силу сформованого світогляду, не могла прийняти і не прийняла ідеології і світобачення нової влади. Усі засоби пропаганди Істинно православної церкви і методи боротьби були спрямовані на відновлення дореволюційного статусу Православної церкви і заперечення насильницької ідеології атеїстичного державного тоталітаризму. Виникнення Істинно православної церкви започаткувало глибокий розкол у лоні Православної церкви, який триває й донині. Утім, Істинно православна церква (ІПЦ) не заперечувала і не заперечує традиційної Православної церкви. Вона заперечувала й заперечує лише сергіянську церкву, яка стала на службу атеїстичній державі.

Мета нашого доробку обумовлена актуальністю теми й полягає у з'ясуванні ідейно-доктринальних, типологічних, історико-культурних особливостей Істинно-православної церкви шляхом аналізу її формування, ідентифікації, трансформації, ідентифікації і трансформації в суспільному, духовному та релігійному житті України.

Для досягнення мети ми поставили перед собою такі **завдання**:

- з'ясувати ідейно-концептуальні та віросповідно-культові особливості Істинно православної церкви доби радянського тоталітаризму;
- дослідити стан Істинно православної церкви у незалежній Україні;
- спрогнозувати тенденції і перспективи розвитку взаємовідносин Істинно православної церкви й Православної церкви в умовах сучасних суспільних трансформацій.

Результати. У радянській і зарубіжній історіографії досить тривалий час не було спеціальних праць, присвячених Істинно православної церкві. Проблеми її виникнення й еволюції розглядалися в загальному контексті історії Православної церкви в працях радянських істориків, православних

богословів [1, с.39; 62–63]. Праці радянських дослідників мали оглядовий характер і висловлювали офіційну ідеологічну позицію. Праці ієрархів Православної церкви мають велику кількість фактологічного матеріалу, але їм властива ідеалізація політики митрополита Сергія. Протилежної думки щодо Сергія і сергіянства дотримуються автори, які перебувають в антисергіянській позиції [Див.:2].

Заслуговує на увагу монографічне дослідження О. Дем'янова [3]. Автор на підставі значної кількості джерел, матеріалів соціологічних досліджень аналізує причини виникнення Істинно православного християнства та їх діяльність, переважно у Воронежській області Росії. Головним недоліком праці, на нашу думку, є підміна наукових підходів до проблеми істинно православних ідеологічними й ототожнення Істинно православної церкви з Істинно православним християнством.

Досить ґрунтовною, на наш погляд, є монографія російського історика М. Шкаровського, присвячена маловивченим аспектам йосиплянської течії ПЦ [4]. Але автор не ставив перед собою завдання дослідити соціально-духовні витоки і віросповідні основи, релігійну практику Істинно православної церкви.

Кількість сучасних вітчизняних досліджень з окресленої проблематики є надто незначною. Крім того, Істинно православна церква у цих дослідженнях розглядається в контексті головної проблематики, а не як спеціальне дослідження [5]. Низка деяких проблем і перспектив розвитку Істинно православної церкви, її відносин із Православною церквою досліджено й автором цього доробку [6, с. 195–212].

На початку ХХІ ст. громади Істинно православної церкви діяли у м. Києві і Київській області, у м. Чернігові і Чернігівській області, у м. Вінниці, на Рівненщині і Житомирщині, у Донецьку і Донецькій області, на Луганщині та Харківщині, у м. Одеса. За статистичними даними Державного комітету у справах національностей та релігій, на початок 2010 р. на теренах України діяло 33 громади ПЦ. Утім, під час спілкування авторки з парафіянами ПЦ у м. Києві, Чернігові та Житомирі виявлені суттєві розбіжності між офіційними даними Держкомнацрелігії і даними, якими оперують парафіяни. Вони вважають, що в Україні діє близько 50 громад ПЦ, проте не всі вони офіційно зареєстровані. Небажання реєструватися пояснюється нездатністю, неготовністю значної частини парафіян жити відкритим життям. Але найчастіше відмова від реєстрації пов'язана з останнім заповітом духовника.

Якщо в перші роки своєї діяльності ПЦ мало чим відрізнялася від Православної церкви в обрядовості й основах віровчення, то згодом, особливо після масових репресій з боку радянської влади, формуються характерні особливі риси ПЦ. Перш за все, таким було вшанування членів царської родини Романових: їхні портрети зберігаються як священні реліквії, а керівникам громад часто присвоюються імена російських царів або їхніх родичів. Цілковита тасмність організації.

Хоча послідовники ПЦ не визнавали і не визнають над собою влади православного патріарха, але інститут священства вони зберегли.

Найбільш істотною різницею між Православною церквою та Істинно православною церквою є потужні апокаліптичні настрої останньої. Одразу після Жовтневої революції велика кількість православних оголосила про швидке падіння «влади антихриста» і кінець світу. Поширювались чутки про те, що «звіру, який вийшов із безодні», від Бога дано бути при владі 42 місяці (Об.13,5). І, незважаючи на те, що очікуваний кінець світу в другій половині 1921 р. так і не настав, апокаліптичні настрої посилювались.

Уся діяльність членів Істинно православної церкви була підпорядкована очікуванню апокаліпсису. Вважалося, що провісником близького кінця світу є поява Антихриста в образі радянської влади, а тому все, що так чи інакше пов'язане з цією владою, належить бойкотувати, не визнавати, знищувати. Апокаліптичну пропаганду проводили практично всі члени ПЦ, незалежно від освітнього цензу і широти світогляду, адже серед їх послідовників була значна кількість людей по-справжньому освічених. Члени Істинно православної церкви закликали віруючих до відмови від будь-яких форм співробітництва з радянською владою, від участі у виборах до державних структур, у роботі радянських підприємств та установ до бойкотування колгоспного будівництва [7, с.14].

Істинно православна церква з самого початку свого виникнення мала чітку політичну спрямованість. Цей релігійний феномен був обумовленим тим, що частина православного духовенства і парафіян стала на лояльні позиції стосовно радянської влади.

З падінням комуністичного режиму і проголошенням України незалежною державою ПЦ під проводом архієпископа Лазаря (Журбенка) Одеського вийшла із підпілля. Ми вже згадували, що однією із особливостей ПЦ було і є те, що зберігши в принципі інститут церковних ієрархів, вона визнавала і визнає як керівників лише рукоположених священників тихонівського спрямування. Але останніх практично не залишилось, а тому перед ПЦ гостро стоїть кадрова проблема. У зв'язку з цим в Одесі у 2002 р. відкрито заочну духовну семінарію ПЦ, де одночасно навчається до 40 осіб з усього СНД, але це поки що не є вирішенням проблеми.

Саме в силу приналежності до тихонівського напрямку дуже помітною є на благодатності Істинно православної церкви.

Представники сучасної ППЦ заявляють, що хоча митрополит Сергій і зберіг організаційну структуру церкви, але не зберіг чистоти і праведності православної віри, а тому не лише про об'єднання, а і про будь-які контакти із «сергіянською», тобто Російською Православною церквою мови не може бути. Істинно православні парафіяни переконані в тому, що з морального й аскетичного погляду ортодоксальна Православна церква є абсолютно нездоровою і об'єднуватися з хворим організмом неможливо. Це їхня принципова позиція стосовно об'єднання з Російською Православною церквою.

У 2004 р. Істинно православна церква провела дві сесії Помісного Собору, який прийняв два принципові рішення: 1) звернутися до всіх розсіяних частин історичної Православної Російської церкви і, перш за все, до Російської Православної церкви Московського патріархату, із закликом розпочати спільну роботу щодо відтворення на канонічних засадах Церкви Російської і 2) вважати для себе обов'язковими визначення Московського Священного Собору 1917–1918 рр., які стосуються церковного керівництва, у зв'язку з чим вести подальше церковне будівництво на їх засадах і прийти до того, щоб була канонічна Православна церква – законна правонаступниця історичної Церкви [8]. Зрозуміло, що під законною правонаступницею Православної церкви Істинно православні вважають себе.

Один з очільників ППЦ м. Києва стверджував, що особисто він і очолювана ним громада вкрай негативно поставилися до підписання Акта про канонічне єднання між Російською Православною церквою і Російською Православною церквою за кордоном. Причинами такої реакції на підписання документа і проведення спільної літургії стали звинувачення Російської Православної церкви Московського патріархату в розколі православ'я у 20-х ст. ХХст., а також у «сергіянській і екуменічній ересі». На нашу думку, Православна церква, яка не здійснила обряду покаяння перед своїми духовними ієрархами, духовенством і парафіянами за трагічні помилки минулих десятиліть, є безблагодатною, що унеможливує будь-яке спілкування з нею. Крім того, він висловив думку, яку ми цілком підтримуємо, що підписання Акта про канонічне спілкування між двома церквами є подією політичної ваги, що була покликана продемонструвати світу зацікавленість російського президента в об'єднанні православних церков, створенні єдиного Російського православного центру як охоронця національних традицій і духовності народів Росії.

На нашу думку, така позиція ППЦ є принциповою, але може бути і неостаточною, адже саме підписання документа, який вона засуджує, є прикладом трансформації поглядів на питання об'єднання з Російською Православною церквою.

Важливою проблемою, яка на сьогодні надзвичайно турбує як ієрархів, так і парафіян ППЦ, є термін «альтернативне православ'я», який в останні роки вживається російськими науковцями, засобами масової інформації стосовно Істинно православних. Дійсно, цей термін у сучасній Росії досить часто вживається, але не лише щодо ППЦ, але й стосовно різних православних утворень, які намагаються протистояти Російській Православній церкві [9, с.460–466].

У відповідь ієрархи Істинно православної церкви заявляють, що жодної альтернативи у православ'ї вони собою не представляють і не ставлять собі це за мету. Разом з тим, на нашу думку, у вкрай негативному ставленні до терміну «альтернативне православ'я» виявляється претензія ППЦ на абсолютне володіння істиною, усвідомлення власної винятковості, моральної і релігійної переваги над ортодоксальною Православною церквою.

Відтак, головний принцип, яким керується ППЦ – збереження чистоти істинного православ'я і внутрішньої свободи Церкви від руйнівних впливів «стихій світу цього». Парафіяни ППЦ принципово не беруть участі в жодних політичних рухах і кампаніях, у голосуванні до рад різних рівнів. Відсутня трансформація в оцінці державної влади: якщо радянську владу вірні ППЦ називали богоборницькою, то сучасну називають безбожною.

Важливою проблемою для сучасної ППЦ стали стосунки з утворенням Православної церкви Божої Матері «Державна». Справа в тому, що архієпископ Православної церкви Божої Матері «Державна» Іоанн (Береславський) ще у 1984 р. оголосив очолюване ним релігійне утворення правонаступницею ППЦ. Самі ж Істинно православні ієрархи ніколи не погоджувалися з цим фактом і у відповідь піддали анафемі архієпископа Іоанна (Береславського) і єпископа Петра (Большакова). Утім, російський дослідник Таєвський вважає, що Богородична церква (ще одна назва згаданого релігійного утворення) виникає як сектантський рух усередині геннадіївської секачевської (за іменем єпископа Геннадія Секачева) гілки Істинно православної церкви [10, с.147]. Ми схильні розділити думку Таєвського, оскільки під час неодноразових бесід із парафіянами ППЦ Чернігівщини, Житомирщини, м. Вінниці знаходили підтвердження цьому припущенню.

Болючою проблемою сучасної ІПЦ є той факт, що не лише Російська Православна церква, а й деяка кількість світських науковців класифікують її як сектантське утворення православного походження [П, с.87], аргументуючи свою точку зору нелегальною діяльністю Істинно православних, а також тим, що у порівнянні з іншими релігійними утвореннями – вони нечисленні. При цьому «забувають», або ж і не знають, що на початку своєї діяльності ІПЦ намагалася діяти цілком легально, і лише об'єктивні обставини змусили її парафіян перейти на нелегальне становище. Саме вірні ІПЦ, одними із перших, відчули на собі крижане дихання радянського тоталітаризму, про що свідчать масштабні операції Державного політичного управління в Україні проти ІПЦ у кінці 20-х – на початку 30-х ст. ХХ ст. Нам більше імпонує думка, що ІПЦ не є сектантським об'єднанням, а православним утворенням. Виникнення Істинно православних обумовлювалося не запереченням православ'я в цілому, а запереченням духовенства, яке змінило свою політичну орієнтацію.

Отже, ми акцентували увагу лише на незначній (але надзвичайно важливій) кількості проблем сучасної ІПЦ, і, звичайно, найважливішою проблемою є її претензія на істинність у православ'ї, яка має своє обґрунтоване пояснення. Неприязнь до сучасного духовенства, яка протягом десятиліть формувалася у свідомості Істинно православних, можна сказати, на генетичному рівні, утверджена серед них думка про безблагодатність Православної церкви і надалі стримують послідовників ІПЦ від її визнання.

Сучасні громади ІПЦ у порівнянні з протестантськими та й з православними, є нечисленні, як правило, складаються із 5–7 сімей; члени громад добре обізнані з основними віросповідними принципами, знають порядок обрядів і таїнств, добре ознайомлені з церковно-релігійною літературою, а також історичною, виявляють інтерес до літератури з історії України і Росії. Проте значна увага приділяється життю подвижників церкви, подіям містичного характеру, чудотворним іконам.

Чи була альтернатива «сергіївському» напряму в Православній церкві? Опозиційне митрополиту Сергію духовенство пропонувало свій шлях, стверджуючи, що замість адміністративної централізованої єдності Православної церкви в часи гонінь розумніше було б перейти на самоуправління епархій і парафій, а в разі закриття церков – на створення нелегальних громад, проведення таємних богослужінь і посвячень.

Правда, перехід Православної церкви на нелегальне становище багатьом уявлявся глухим кутом. Адже в такому випадку, як сьогодні стверджують деякі духовні ієрархи Православної церкви, значна кількість віруючих не мала б можливості брати участі в богослужіннях і долучатися до Святих Таїнств.

Позиція Православної церкви щодо ІПЦ відтворюється у такій моделі: не помічати і, як наслідок – нічого не робити. Поряд з цим поширена ще така форма боротьби з ІПЦ, як протидія деяких духовних ієрархів реєстрації її громад у державних органах, зокрема, факт протидії відомий під час реєстрації громади Істинно православних у 2006 р. у м. Вінниці.

Відтак, життєздатність громад ІПЦ, створення нових громад стала можливою і є досить перспективною у своєму розвитку завдяки оновленню всієї релігійної системи, на відміну від православ'я, яке, як вважають неофіти ІПЦ, не розкалося і не оновилося після сергіянської ересі, а продовжує в нових умовах творення союзу вівтаря і «трону». Разом з тим утилітаризм побутового життя який все зростає, у поєднанні з інформатизацією суспільства посилює кризу Православної церкви і значною мірою зводить сферу віросповідання до традиційної ритуальності, що призводить перехід вірних із церковних парафій у сучасні релігійні об'єднання, сектантські утворення православного кореня тощо. Отже, перманентна криза традиційного православ'я, враховуючи особливо кризовий стан православ'я в Україні, є очевидною і в перспективі буде мати своє продовження. Відхід парафіян, які прагнуть очистити православну віру, не пориваючи з нею повністю – неминучий. Саме для них духовним притулком і засобом повернення до істинної віри виступають релігійні утворення, зокрема ІПЦ й секти православного походження.

Література

1. Гордиенко Н.С. Современное русское православие. – Л.: Лениздат, 1988.; Корзун М.С. Русская православная церковь 1917–1945 гг.-Минск: Беларусь, 1987.
2. Иннокентий /Павлов/, игумен. О декларации Митрополита Сергия// Журнал Московской Патриархи. – 1992. – № 11, 12; Андреев И.М. Заметки о катакомбной церкви в СССР. – Джорданвил: Свято-Троицкий монастырь, 1947.
3. Демьянов А.И. Истинные православные христиане. – Воронеж, 1977.
4. Шкаровский М.В. Иосифлячество – течение в Русской Православной Церкви. – СПб.: Мемориал, 1999.
5. Історія релігій в Україні: Навчальний посібник / А.Колодний, П.Яроцький та інші; За ред А.Колодного, П.Яроцького. – К.: Знання, 1999; Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: Світ знань, 2004.

6. Шугаєва Л. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації. – Рівне, 2007.
7. Галузевий Державний архів СБ України. – Ф.ІЗ.Спр.385.
8. <http://www.Sinodipsc.Ru>.
9. Митрохин Н. Русская Православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы. – М.: Новое литературное обозрение, 2006.
10. Таевский Д.А. Христианские ереси и секты I-XXI веков. Словарь. – М.: Интрада, 2003.
11. Поснов М. История христианских сект. – К.: Путь к истине, 1998.

Summary

Lyudmyla Shuhayeva

Orthodox Church and outside church religious association True Orthodox Church in the context of modern social transformations: problems and perspectives

Article focuses on problems and perspectives of dialogue between the Orthodox Church and the True Orthodox Church in the modern social transformations, including attention accenting of History and Philosophy analysis of characteristics of relations between the abovementioned associations; attempt to forecast their perspectives of trends for development in the postmodern age.

УДК316.74:2

© Сергій Яремчук
м. Чернівці

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТАТИСТИЧНОГО ТА СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ РЕЛІГІЙНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовується необхідність взаємозв'язку статистичного та соціологічного підходів до аналізу релігійної мережі України. Розглядаються особливості та результати як першого, так і другого. Звертається увага на основні відмінності, виявленні у процесі порівняльного аналізу даних, отриманих різними методами.

Ключові слова: релігійна мережа, релігійна громада, конфесія, ідентифікація, православ'я, католицизм, протестантизм, соціологічне дослідження.

Релігійний комплекс України являє собою складну систему інституцій, яка виступає невід'ємною складовою суспільного життя. Релігійні організації мають як інституційну структуру (культові будівлі, священнослужителі тощо), щодо якої існує більш-менш точна статистична інформація, так і певну кількість вірних. Але статистика щодо них наразі в Україні та більшості країн не ведеться, оскільки релігія є особистою справою кожного громадянина. Тому опосередковано визначити кількість прихильників кожної конфесії можна за допомогою соціологічних досліджень шляхом самовизначення, підрахунку кількості людей, які відвідують релігійні зібрання, здійснюють обряди і т. 130ам. Ці дані цікаві, насамперед, для компаративного аналізу, хоча їх можна сприймати лише як тенденції, які не претендують на точність. Водночас такий порівняльний аналіз є доволі **актуальним**, оскільки дає змогу більш точно та адекватно розуміти сутність і динаміку релігійного життя країни.

Мета цієї статті – здійснити компаративний аналіз релігійних інституцій України за статистичними даними Державного комітету України у справах національностей та релігій (далі – Держкомнацрелігій) і даних щодо релігійного самовизначення населення України, отриманих у ході соціологічних досліджень.

Для розкриття мети, поставлені такі **завдання**:

1) Навести статистичні дані, які подає Держкомнацрелігій щодо релігійної мережі України та її динаміки.

2) Проаналізувати пропорції кількості релігійних громад у чотирьох регіонах України: Західному, Центральному, Південному і Східному.

3) Визначити кількість релігійних громад найбільших конфесій України та їх забезпеченість священнослужителями і культовими будівлями.

4) Подати результати основних соціологічних досліджень, проведених в Україні, щодо релігійно-конфесійної ідентифікації населення.

5) З'ясувати основні відмінності порівняльного аналізу державної статистики релігійної мережі та даних щодо релігійної 130амо ідентифікації, отриманих внаслідок соціологічних досліджень.